

ՀԵՉԱԿ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԿԱՆ ՀՆՁԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՏԱՄՆԵՒՈՒԹԵՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 6

1905, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԲՈՊԵՆ

Ճակատագրական բոլորի մը մէջ ենք: Տիեզերական պատմութեան մէջ թերևս եղած չէ չըջան մը՝ այնքան խիտ ու խոր դրուագուած՝ յանկարծակիս դէպքերով՝ որքան ներկայ թուականը: Դէպքերը, որոնք կը թաւալին՝ տեղ տեղ անխուսափելիօրէն արիւնով ու աւերով հիւսուած՝ զիրենք բնորոշող մարդկօգուտ դրոշմ մը կը կրեն: Այս չըջան՝ պատմութիւնը չէ միջնագրեան ոխերու, քանգումի ու կոտորումի բռնակալութեան, գրաւումի ու աշխարհակալումի ցանկորդութեան, այլ չըջան է՝ ուր մարդկային պատմութիւնը անստաճութեամբ զիւցազներգական էջ մը կը բանայ: Մարդկութիւնը հիւանդ կը զգայ ինքզինք անարդարութեան ու բռնապետութեան թագերուն ու զահերուն բեռին տակ և իր իրաւունքներուն գիտակցութեամբը գրահաւորուած՝ կ'ընդվզի, կ'ոգորի, կը մարտնչի՝ վերջնական խորտակումով մը տապալելու և ճգմելու համար Մոսկովիական Վիշապը, Թաթար Տգրուկն ու Մահմէտական Մոզորը: — Դէպքերն ու իրողութիւնները ցնորատուօրէն կը հասնին իրարու ետեւ, իրարու կ'ընդհարին ու զիրար կը խափանեն՝ շնչասպառ թողով մեզ մեր անձկութեան ու սարսուգիւն հանդիսատեսութեանը մէջ: Քաղաքական աշխարհի հորիզոնները կը մթնան ու կը լուսաւորուին, չարաչութեան կը փայլատակեն ու արշալուսաւէտ կը նշուլեն՝ յախուռն ու գահավէժ յաջորդականութիւններով:

Ռուսական կայսրութեան վիթխարի զանգուածը կը փոթորկի ահազնազղորդ: Ազատութեան հրաշափառ երազը անգամ մըն ալ կը մարմնանայ ու արիւններու ու կրակներու շառագնազոյն ամպի մը վրայ թեւատարած՝ կը սաւառնի հոն եղբարականօրէն: Խաղաղութիւնը դեռ հեռուներն է, բայց հոգեվարքի հորնդիւններուն մէջէն կը լսուին արդէն բերկրութեան ու յաղթանակի աղբխարչ ու խելայեղ կանչուընտուքները: Կովկասը իր բաժինն ունի բոլոր այդ յոյսի ու յուսահատութեան, ցաւի ու երանութեան զալարումներուն, — բոլոր այդ **Երկունքին** մէջ... Ու Կովկասահայրութեան համար, մանաւանդ, վայրկեանը յղի է ու բազմորոշ:

Ասդին, դարաւոր ոճիրներու գարշաճին մէջ նեխած թուրքիան՝ իր ժանա ու պփփալի իսկութեամբը

աշխարհի առջև մերկացած՝ ուրիշ տեսակ տագնապներէ կը թոթուրտի: Հոն բռնապետութիւնը երևութապէս դեռ ամուր կը մնայ իր անիծուած գահուն վրայ ու դաժանօրէն կը որջանայ իր եղբուն ու սաղաւթի մութ պարիսպներուն ետին: Բայց հարկը հազարաւոր զոհերու դահիճները՝ իրենց մորթելէ մաշած դանակները նոր խողխողումներու համար սրած ատեննին իսկ՝ կը զգան, կը տեսնեն՝ թէ Արդարութեան վերջնական պատուհասները կ'ուրուագծուին հետզհետէ ու կը սպառնան իրենց գլխուն: Միացեալ Եւրոպայի նաւային ցոյցը՝ Մակեդոնիոյ ելմտական քօնթրօլը հարկադրելու համար՝ ո'րքան ալ փրկարար կամ գէթ չափով մը դարմանատար բնոյթ չունենայ օսմանեան կայսրութեան միւս տառապեալ ու մաքառող ժողովուրդներուն համար, սակայն և այնպէս միթիարական ու համոզիչ ապացոյց մըն է՝ թէ Պետութիւնները կրնան իրենց շահերուն իսկ գիտակցութեամբը և հակառակ իրենց ներքին անյաղթելի կարծուած մրցակցութիւններուն՝ համաձայնիլ դրականապէս՝ սանձելու և բռնադատելու համար թուրք Բռնապետութիւնը բարեկարգութեան կենսական զիջումներու:

Ու այս հաստատումին ներշնչած սլոտիկ գոհացումէն վերջ՝ կարելի չէ սակայն չի մորմոքիլ՝ երբ աշխի առջև կ'ունենանք թուրքիոյ դժբաղդ ու խեղդուող աղգարնակութիւններուն այդ պիտի կարելիութենէ մը օգտուելու սրտաճմլիկ անկարողութիւնը՝ գէթ անմիջական կերպով ու իրենց ներկայ պայմաններուն մէջ: — Ի՞նչ կ'ընեն գոնէ անոնք՝ զիմագրաւելու համար վաղուան ձեռնտու հաւանականութիւնները և անոնց մէջէն տիրաբար քաշել կապտելու իրենց փրկագործման ու վերաշինութեան անհրաժեշտ տարրերը... Հոս՝ եթէ Ընդվզումին բուռն ու հոյակապ ժէսթերը աշխարհի հաղուագէտ և դեռ, գէթ Տառապանքը, հպատակ ցեղերու խուլ, համր, օրհասական տուայտումը, **Երկունք** ունի... Յաւազի՛ն հարցում, որուն կարելի չէ բոլորովին ժխտականօրէն պատասխանել, բայց որուն կարելի չէ՝ միւսնոյն ատեն՝ վստահարար ու առանց պատրանքի կամ ինքնախարէութեան՝ դրական պատասխան տալ: Եթէ յուսահատութեան, վրէժի ու հաւատքի հոգին երբեմն կը պոռթկայ ու կը պայթի հոս՝ յեղափոխական մոլեգնութիւններով, հապա ի՞նչ է ամբողջ սա հսկայ անշարժութիւնը ստրկական ժողովուրդներու, որոնք Բռնութեան զանգուածեղ ճշուածին ու մահացուցիչ հարուածներուն տակ ծռած, տա-

փակցած՝ կը տքան հետապառ ու անմոռնչ, հազիւ լացի, պաղատանքի ու օգնութեան ձայներ համարձակելով... Ու քանի՜ նորանոր վտանգներու սպառնալիքը կը շեշտուի, քանի՜ նորանոր աղէտքներու մղձաւանջը կը մօտենայ՝ ա՛յնքան կարծես աւելի տոնչ, աւելի խորտակուած ու աւելի արիազուրկ երեւոյթով մը կը պարզուի թուրքիոյ հալածուած ու արիւնաքամ ժողովուրդներուն պատկերը, որ պատկերն է ու կը մնայ լուհտ սպանդանոց առաջնորդուելու պատրաստ մարդ-իային եղկելի երամակներուն...

Ի՞նչ կ'ընեն, սակայն, անո՛նք, այն մեծ ու փոքր, ոյ թէ անուանապէս գոյ մարմիններն ու կազմակերպութիւնները, որոնք այդ թշուառ ու դատապարտուած համայնքներու անունով կը գտնեն իրենց գոյու-թեան իրաւունքը, և որոնց հրամայական պարտականութիւնն է վարել այդ ժողովուրդներուն ճակատագիրը: —

Հայկական իրերու ու գործերու կացութիւնը ծանօթ է արդէն, ու ամենքս ալ գիտենք անոր ողբալի պատճառներն ու դժբաղդ հետեանքները: Բայց աւազելու ատեն չէ՛, և ո՛չ ալ ամուլ դատափետումներու և ջլատիչ քաջքուքներու: Իսկ անփոյթ անտարբերութիւնը և ետանդէր այլուրութիւնը ամէն ժամանակէ աւելի մեղապարտ ու դաւաճանօրէն ոճրագործ հանգամանք մը ունին ներկայիս՝ ազգային ճգնաժամին հանդէպ:

Անհատական անձուկ նկատումները, ունայն կեցուածքներն ու տարամերժ տեսակէտները պէտք է մոռցուին, կամ գէթ լռեն, զանց առնուին, վայրկեան մը: Թո՛ղ ամէն մարդ իր բաժինը բերէ՝ սրտազին ու համեստ կամաւորութեամբ՝ ազգային ինքնապաշտպանութիւնը գործին: Թո՛ղ ջանքեր ըլլան ամէն կողմէ, բաղձանքներ, ծրագիրներ մէջտեղ նետուին, թո՛ղ աղագուստ միջոցներ ձեռնարկուին: Եւ աւելի՛ աւելի, եթէ անոնք հաւաքական ու համազգային հանգամանք մը ունենան: Թո՛ղ կեանք ու շարժում կենայ ամէն հայ համայնքներու մէջ, այլ մանաւանդ զանոնք իրարու բերող, անոնց կորուստն ու կարողութիւնները կազմակերպուած ճիգի վերածող հոսանք մը ստեղծուի, եթէ կարելի է: Այս բոլորը չի կրնար ամենազոյն չափով դժգոհ ընել անո՛նք, որոնք յեղափոխական գործունէութեան ստատուքոտ ճամբուն մէջ մխրճուած՝ չեն կրնար յամենալ ու խանգաւառել քովնոր նոյնիսկ միութարական երեւոյթներէ: Հնչակեան կուսակցութիւնը բարեացակամ ու համակիր աչքով պիտի նայի միշտ այդ ուղղութեամբ ըլլալիք — որովհետեւ դեռ եղած բան չի կայ — բոլոր փորձերուն ու փորձութիւններուն՝ կը բաւէ որ անոնք անկեղծ հայրենասիրութեան ու համոզուած նուիրումի ոգիէ մը բղխած ու մղուած ըլլան:

Ատե՛ն է, նաեւ որ համագործակցութեան և համերաշխութեան գաղափարներն աւելի զրական հոգի վերայ հաստատուին ու գործնականապէս մշակուին թուրքիոյ բռնաւոր բէթի՛ին շարիքներուն ենթարկուած այլացեղ՝ մասնաւորապէս Հայ և Թուրք՝ տարբերուն միջև: Այս տեսակէտով՝ նշանակութեան և լուրջ նկատառութեան արժանի են՝ վերջերս՝ ֆրանսական

մամուլին մէջ՝ Սուլթանի քեռորդի Իշխան Սապահէտ-տինի Հայերու ուղղած կոչն ու անոր հետեւող յաւելւածական մեկնութիւններն ու յայտարարութիւնները: Օսմանեան ազատական տարրերը ներկայացնող մարմիններու երկրորդ մէկ համաժողովը թերեւս առաջինէն աւելի օգտակար ու նպատակայարմար պիտի կըրնայ ըլլալ՝ եթէ աւելի անկեղծ ու այլապէս մաքուր ու անշահախնդիր հոգեբանութիւն մը կարենան ունենալ այսօր երիտասարդ-թուրքիոյ ախոյեանները, ինչպէս յուսալ կուտան Իշխան Սապահէտինի խօսքերը: Եւ թերեւս, այս անգամ, կարելի ըլլայ որոշ համաձայնութիւն մը՝ Թուրք Բռնապետութիւնը տապալելու ծրագրի մը շուրջ՝ որ խոստանար ապահովել ու երաշխաւորել, միանգամայն, ոչ-խլամ ցեղերուն ազգային պահանջներուն գոհացումը և վարչական ինքնուրոյն գոյութեան ստեղծումն ու պաշտպանումը: Եթէ համաձայնութիւնը ամբողջապէս կարելի չըլլայ ալ, հանդիպում մը, խորհրդակցութիւն մը ապահովաբար պիտի նպաստէր իրար աւելի հասկնալու, կարգ մը թիւրիմացութիւններ փարատելու և ապագայի համար հասկացողութեան հոգ պատրաստելու:

Իսկ ինչ որ ամենէն առաջ, ամենէն աւելի ու ամէն վայրկեան պէտք է մեզի՝ որպէսզի չընկճինք ազգովին այս երկարաձգուած ճգնաժամին մէջ՝ ճշմարիտ պարտականութեան բացարձակ գիտակցութիւնն է: — Զի՞ կրնար ըլլալ արդեօք որ հարազատ հայրենասիրութեան հզօր ու համայնավար շունչ մը անցնի հայ մըթնոլորտին մէջէն և մաքրագործէ, պայծառացնէ վայն կեղծիքի, վատութեան ու մատնութեան բոլոր ապականութիւններէն, որոնք կը նեխեն ու կրնան չհնտակուին: Զի՞ կրնար ըլլալ — պիտի չըլլայ՝ արդեօք — որ Ստրկութեան ու խտաւորները խլճահարին վերջապէս, և զգան՝ թէ ի՛նչ անագորոյն ոճիւր մըն է զոր կը գործեն Ազգին դէմ... Ո՛ր էր՝ թէ վեհանձնութեան, անձնուրացութեան, եղբայրութեան, հաւատքի ու զոհաբերութեան հոգերու խ համերգ մը յանկարծ բարձրանար Հայութեան լանջէն ու երիտասարդ կորովներ ու հրաշագործ դիւցաղնութիւններ ստեղծէր, չլթայազերծէր ամէն կողմ...:

Հայ յեղափոխական կազմակերպութիւնները գոնէ անգիմադրելի ապացոյցներով հաստատելու են այսուհետեւ՝ թէ անգրադարձած ու բոլորանուիրուած են իրենց ճշմարիտ պարտականութեանը, որ կը կայանայ՝ ո՛չ թէ իրենց գոյութիւնը ապահովելու համար Ազգը վտանգելուն մէջ, այլ իրենք զիրենք՝ Ազգին գոյութեանը համար՝ վտանգելուն... Եւ անոնք ա՛յնքան իմաստութիւն գնելու են Ազգին գոյութիւնը չվտանգելու խնամքին մէջ՝ ո՛րքան թերեւս անհրաժեշտ խնդրութիւն՝ Ազգին գոյութիւնն ապահովելու համար՝ իրենք զիրենք վտանգելուն մէջ... Այսպէսով միայն պիտի իրապէս հասկցած ըլլան իրենց կոչումը, ու անկեղծօրէն ու ամբողջապէս ու արժանաւորապէս կատարած՝ այն պատասխանատու դերը, զոր ստանձնած են, և զոր ահեղօրէն կը ծանրացնէ ներկայ ճակատագրական բռնութիւնը:

ԹՎԹԱՅՈՒԹՅՆԵՐ

ԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ Կ. ՊՈԼՍՈՅ ՄԷՋ

Կ. Պոլիս 10/23 Հոկտեմբեր

Մեր վերջին թղթակցութենէն ի վեր վեց շաբաթներ անցան արդէն, և եթէ այսքան ժամանակամիջոցի մէջ ոչ մէկ նոր թղթակցութիւն հաղորդեցինք, պատճառը դէպքերու չգոյութիւնը չէր ապահովաբար ընդհակառակը, ուրիշ ուէ ժամանակէ աւելի հիմա է որ Տաճկահայոց կեանքը լեցուն է անակնկալներով, սպառնալից վերահասութիւններով, խուզարկութիւններով և դեռ հազարումէկ տանջանքներով:

Այն պահուն, ուր մեր վերջին թղթակցութիւնը կը գրէինք, Վարդանեանը աճապարանքով մահուան դատապարտուած էր Պոլսոյ Եղեռնադատ Ատենին առջև, մինչ Ամերիկեան դեսպանատունը ո'չ մէկ պահանջ ներկայացուցած էր տակաւին: Բայց անկէ ի վեր տեղեկացած պէտք է ըլլաք որ թէ՛ Վարդանեանի և թէ՛ Աֆարեանի համար Միացեալ-Նահանգաց ներկայացուցիչը մետասաներորդ ժամուն՝ թէև ազդու միջամտութիւն մը ըրաւ, որով Վարդանեան ստոյգ ու անմիջական կախաղանի մը ճոճումէն ազատեցաւ առժամապէս, իսկ Աֆարեան, որ ո'ւէ յանցանք չուէի, հաւանորէն պիտի արձակուի վերջի վերջոյ և Ամերիկա վերադարձուի:

Թուրքիոյ պաշտօնական շրջանակներուն և մինչև իսկ բարձրագոյն դատարաններուն միակողմանիութիւնը անգամ մըն ալ ապացուցուեցաւ Վարդանեանի խնդրով, և բոլոր այն թրքամոլները, որոնք զուլա կը տանէին օսմանեան արդարադատութիւնը (?) ջառագովելով, ահաւասիկ տեսան հիմա որ Հայուն դէմ միշտ աշառութիւն կ'ընեն ո'չ միայն ոստիկանական ստորագրա պաշտօնականները, այլ նաև կառավարութեան բարձրագոյն ատենները: — Դուռը երբ զգաց թէ պէտք է տեղի տար ամերիկեան պահանջին առջև, անմիջապէս ճար մը խորհեցաւ Վարդանեանի մահուան վճիռը բեկանելու: Երբ ճարը թերևս շատ աճապարանք հրահարուած ըլլալուն համար, կատարելապէս վրան բաց պատրուակ մըն էր: Դուռը մայրաքաղաքիս ամեն ազգի թերթերուն մէջ հրատարակել տուաւ սա պաշտօնական զեկոյցը թէ — «Ունճեան Աբիկ Էֆէնտիի սպաննութիւնը նախապէս անձնական կրքի արդիւնք կարծուելով՝ ոճրագործը մահուան դատապարտուած էր, բայց այժմ երեան ելած է թէ ոճիրը խոռովաբարական քօմիթէի մը ձեռամբ կատարուած է ևլն. ևլն...»: Կարելի չէ երեակայել ասկէ աւելի անպարկեշտ սուտ մը: Թուրք ոստիկանութիւնը առաջին վայրկեանէն իսկ համոզուած էր թէ Ունճեանի սպաննութիւնը քաղաքական է, և ճիշդ այդպէս համոզուած ըլլալուն համար է որ սպաննութեան լուրին հրատարակութիւնը արգիլեց: Դարձեալ՝ Սուլթանին առ Օրմանեան պատրիարքն ուղղած խօսքերը լիովին կ'ապացուցանէին թէ Վարդանեանի արարքը քաղաքական հանգամանք ունի: Եւ տակաւին հազար ու մէկ փաստեր, որոնց յիշատակութիւնը աւելորդ իսկ է, երեան կը հանեն ըզմանդակ տղայականութիւնն ու անամօթութիւնը Դրան հնարած պատրուակին՝ որպէսզի «երեկոյթը փրկելով» մէկտեղ ամերիկեան դեսպանը գոհացնէ:

Միւս կողմէն, հաւասարապէս հրէշային սուտ մըն է այն յայտարարութիւնը զոր Երևանի քննիչ յանձնաժողովը հաղորդեց մայրաքաղաքի թերթերուն՝ ըստ ո-

րում «Վարդանեանի և Աֆարեանի պայուսակները Պրէտն նաւահանգիստին մէջ բացուելով մէջէն պօմպաներ և պայթուցիկներ գտնուեցին եւ...»: Ամերիկեան դեսպանատան քննութիւնը կատարելապէս երեան հանեց՝ թէ ո'չ Վարդանեան և ո'չ ալ Աֆարեան Պրէտնի հետ գործ չեն ունեցած և իրենց պայուսակները երբէք հոն թողելու պէտք չեն ունեցած: Թուրք ոստիկանութեան մէկ նենգամիտ հնարքն էր այս պօմպաներու գիւտը՝ անգոյ պայուսակներու մէջ, որպէսզի այդ կերպով ծանրացնէ ամբաստանութիւնը:

Հաւասարապէս շինծու և նպատակաւոր են այն յայտարարութիւնները, որոնք այս պահուն յաճախակի կը կատարուին Թուրք մամուլին մէջ, իրր թէ Պոլսոյ ամէն կողմը պօմպաներ և պայթուցիկներ զետեղած ըլլան հայ դաւադիրները: Թուրք ոստիկանը, որ տակաւին իր վրայ կրած գէնքին յատկութիւններն իսկ չի գիտեր, ամէն կողմ կը կարծէ տեսնել ու ստուգել տինամիթ, մէլինիթ և այլ պայթուցիկ նիւթեր, և ասիկա գէնք մը կ'ըլլայ կառավարութեան ձեռքը հայերը աներեկայեւիօրէն նեղելու, գաւառացիներու յետին միացորդները աքսորելու, բանտերու մէջ անմեղներ տանջելու, և նոյնիսկ խեղդամահ սպաննելու, ինչպէս եղան Արշակ անուն երիտասարդ ուսանող մը և Քօմիսիօն խանի ճաշարանապետ Նշանը, որոնց բանտի մէջ «անձնասպան» ըլլալուն տարածայնութիւնն ալ ոստիկանութեան մէկ ճիւղային ու եղեռնաբոց սուտն էր:

Թուրք մամուլը ամէն օր թունաւոր յօդուածներ կը հրատարակէ իսլամ տարրը հայերուն դէմ գրգռող: Ու երեակայե'լ որ այդ թուրք թերթերու գլխաւորներէն մէկուն խմբագրապետը հայ մըն է, և շատ ուրիշ թերթեր ալ հայ խմբագիրներ ունին:

Երկուդը տիրապետած է ամէն հողի վրայ, ամէն բերան աղօթք կը մրմռայ Սուլթանին «արեւստութեանը»: Օրմանեան պատրիարք ամէն ժամանակէ աւելի հիմա զբաղած է հաւատարմական ուղերձներու պատրաստութեամբ: Բայց կարծես թէ մինակ ինքը չէր բաւեր՝ կրօնական ու քաղաքական ժողովներն ալ, ինչպէս նաև մայրաքաղաքի տասներկու պորտաբոյժ եպիսկոպոսները, հաւատարմական ստրուկ մաղթանքներ կը խմբագրեն: Հայ ժողովուրդին ինքնակոչ ներկայացուցիչները հիւ ի հիւ կուգան զիրար գերազանցել ազգութեան տալ գեանաքարչ սողոսկումներուն մէջ: Միւս կողմէն, հայ լրտեսութեան երկու հեղինակաւոր ներկայացուցիչները՝ Քէօշտօղու Անտոն ու Ռօպէտ Եազըճեան՝ նորանոր շնորհներու կ'արժանանան: Օրմանեան պատրիարքը Սուլթանին հուզուրը կ'ելլէ այս անգամ ո'չ թէ առանձին, այլ երկու յայտնապէս թրքամոլ և ազգադաւարքեպիսկոպոսներու՝ Բարթօղիմէոսի և Մեսրոպի հետ, ճիշդ ինչպէս տասը տարիներ առաջ Իզմիրեան պատրիարք Սուլթան Համիտին կը ներկայանար թրքատեաց Գրիգորիս եպիսկոպոսի հետ: Տեղն է գոչելու. «Ո'վ ժամանակներ, ո'վ բարքեր»...

Դէպքերը փայլակի արագութեամբ կ'անցնին մայրաքաղաքին և գաւառներուն վրայէն. կարելի չէ՛ մէկիկ մէկիկ արձանագրել զանոնք. միայն ընդհանուր տպաւորութիւնը որակելու համար «սոսկալի» բառը հաղիւ հաղ պիտի բաւէր:

Կ. Պոլիս 1/14 Նոյեմբեր

Աբիկ Ունճեանի սպանման դատաւարութիւնը երկրորդ անգամ ըլլալով տեղի ունեցաւ «հրապարակաւ»

— ինչպէս հոշակեց տեղական մամուլը — և տաճկական ծանօթ «արդարագատութեամբ» դատապարտուեցան ամբաստանեալներէն չորս հոգի: Թէ թուրք կառավարութիւնը ինչ անպարկեշտ եղանակներու դիմում ըրաւ ծանրածանր յանցանքներ վերագրելու համար ամբաստանեալներուն, կարող էք դիւրաւ երեւակայել: Վարդանեանի ընկեր համարուած Ամերիկահայ պատակ Աֆարեանի յանցանքը ուրիշ բան չէր եղած, եթէ ոչ Ամերիկայէն Պոլիս եկած ըլլալ և քոֆու ունեցած ըլլալ զէնք մը, յար և նման վարդանեանի գէնգին: Այս պարագան բաւեց որ՝ կարգ մը վարձուած եաւան-չահատիներու վկայութիւններով՝ Աֆարեան 15 տարուան բանտարկութեան դատապարտուի: Դարձեալ, իբր «յեղափոխական» — երկար ատենէ ի վեր այս բառը չէր դորձած ուսած Պոլսոյ մամուլին մէջ — և իբր «խռովարարներու անիծապարտ (?) դատապարտին» անդամակից ամբաստանուած երիտասարդ մը, որ Պոլսէն հեռացած էր Ունճեանի սպաննութենէն տասնը-չինգ օր վերջը, մահուան դատապարտուեցաւ: Վըճըռաբեկ Ատեանին դատաւարութեանց ներկայ գտնուող փաստաբան մը ինձ հաւատաց՝ թէ յիշեալ երիտասարդին դէմ ո'ւէ կարեւոր վկայութիւն կամ ապացոյց չի կար՝ որ հաստատէր անոր մեղաւկցութիւնը Ունճեանի խնդրոյն մէջ: Բայց որովհետեւ Պոլսէն փախած էր, և որովհետեւ կառավարութիւնը ծանրապէս դատապարտելիք մարդոց պէտք ունի այս պահուս, մեծագոյն պատիժին դատապարտեց զայն «ի բացակայութեան»: Այսպէս թրքական ոճրագատ ատեանները մահուան կը դատապարտեն կատարուած գործի մը բոլորովին անտեղեակ մարդիկ: Ներկայ պարագային մէջ ալ, յիշեալ փախստական երիտասարդը, եթէ երբէք յարաբերութիւններ ալ ունէր յեղափոխականներու հետ, միւս կողմէ ապացուցուած է որ Ունճեանի սպաննութեան մէջ ո'ւէ դեր չէ՝ ունեցած, հետեւաբար արուած վճիռը թուրքիոյ արդարակորով դատախազներուն հայտնեցութեան հետեւանքն է պարզապէս: Սուլթանին չլմորած կառավարութիւնը ճիշդ այս պահուս պէտք ունէր մահուան վճիռներով սարսափ ազդելու թրքահայոց վրայ, և Արիկ Ունճեանի սպաննութեան պարագան լաւագոյն առիթն էր:

Տակաւին յայտնի չէ թէ Ամերիկեան կառավարութիւնը ինչ ընթացք պիտի բռնէ հանդէպ կրկնապէս դատապարտեալ Վարդանեանի և Աֆարեանի. այս վերջինն ո'ւէ գործակցութիւն ունեցած չըլլալը ապացուցուած է անշուշտ Ամերիկեան դեսպանին կատարած քննութենէն:

* * *

Վերջացող ամսուան ընթացքին Կ. Պոլսոյ բոլոր անկիւնները յուզման ենթարկող պարագան՝ ուսմանը կամ պայթուցիկ նիւթերու իրական ու ենթադրական գրաւումը եղաւ: Սուլթանին մահափորձը, իզմիլի դէպքերը և Ունճեանի սպաննութիւնը՝ յարակից երկրորդական դէպքերով՝ չափէն աւելի ահարկեցած էին Պոլսաբնակ հայերը, և ահա՝ վրայ հասաւ անհաշիւ ձերբակալութեանց և խուզարկութեանց շրջանը, որու միջոցին եթէ երբէք երեւան հանուեցան կարգ մը պայթուցիկներ, միւս կողմէ այլևս անուրանալի է որ թուրք ոստիկանութիւնը այլ և այլ դաւերով հայերուն վերագրեց շատ մը անխնայական ծրագրեր, անգոյ կամ տարբեր նիւթեր իբր պայթուցիկ հոշակեց և ոգի ի բռն աշխատեցաւ Կ. Պոլսոյ թաթը ոսկի-ֆրէն կիներուն համակրութիւնը վերցնել շայց վրայէն: Բոսնիցալ թէ զհսպանները այս մասին հարկ ե-

ղած բողոքները ներկայացուցած են Դրան, և մենք կը հաւատանք այս հաւատումին, որովհետեւ այսօր մասամբ վերջ գտած է այդ ուրախդիր գործելակերպը: Աւելորդ է ըսել որ ուրիշ նոր մէթոտներ չեն պակսիր հայերը հարստահարելու համար: Մասնաւոր ու վաւերական աղբիւրներէ կը տեղեկանանք հետեւեալ դէպքը, որ շատ լաւ կ'ապացուցանէ թուրք ոստիկանութեան ծրագրած դաւերուն անպարկեշտութիւնը:

Կ. Պոլսոյ մանչերու Ամերիկեան Գոլէճը շրջապատուած է ամերիկացի ուսուցիչներու բնակարաններով և և ընդարձակ մարգագետիններով: Հազիւ մէկ քիւլոմէթր հեռու կը գտնուի Կ. Պոլսոյ ամերիկեան հիւպատոս Մր. Տիքընսընի բնակավայրը: Տաճիկ ոստիկանութիւնը միշտ կ'սկսած ելլէր վերաբերուի այս ամերիկեան հաստատութեան նկատմամբ, անոր ընդարձակ մարգէլը կ'ըլլայ, նոր չէնքերու կառուցումը չուզէր թոյլատրել, թէպէտ ամերիկեան դեսպանին ճնշումներուն տակ վերջ վերջոյ տեղի կուտայ: Թուրք ոստիկանութեան և նախարարութեան մէջ ահագին մաս մը կայ որ այս վարժարանը խանձարուրք կը ներկատէ պուլիար յեղափոխութեան, և այս պատճառաւ իսկ անդադար կ'աշխատի հսկողութեան ենթարկել զայն: Այսօր, բնական է, հսկողութիւնը հայոց համար է. թուրքերը կ'երեւակայեն թէ Ամերիկեան դրօշին տակ դատախարակուող ամէն հայ պատանի Փէստոտ նպաստակներու կը ծառայէ, կամ «եպերելի, անիծապարտ վարմուռներ ունենալ կը յանդգնի»: Աւելորդ իսկ է այս կ'սկսածին ծիծաղելութիւնը շեշտել հոս. միայն մենք պիտի պատմենք այն դաւը, զոր կարգ մը գեղջուկի հնարամտութեան տէր հէրիֆներ սարքեցին իբր մէկ ամիս առաջ՝ պարզապէս հայ ուսանողները կ'սկսած ի ներկայացնելու նպատակաւ:

Սուլթան Համիտի ոստիկանութեան հաւատարիմ ծառաներէն մէկը՝ տեսակ մը պայթուցիկ նիւթ լեցընելով շիշի մը մէջ՝ կուգայ վարժարանին մերձակայ մարգերուն վրայ և հոն կը սկսի ձեռնարկել պայթուածի մեծ գործողութեան: Հազիւ հրագնէր ձայն մը կը բարձրանայ, և մէկ քանի հոգիներ միայն կը լսեն զայն: Թուրք հերոսը՝ իր մեծ քաջութիւնը կատարելէ անմիջապէս վերջ՝ կը դիմէ գիւղին, Բուսէլի-Հիսարի, ոստիկանատունը, և կը պատմէ թէ ինչպէս լեռնէն անցած պահուն պայթումի ձայն առաւ, և ինչ: Անմիջապէս թափօր կը կազմուի, ու գիւղին ոստիկանութիւնը կը խուժէ բլուրն ի վեր: Մընացածը զիւրին է երեւակայել. արդարագատ քննութեանց բացակայութիւնը գիտէք թէ ինչ արդիւնքներու կը յանգեցնէ այս տեսակ դաւերը:

* * *

Ռուս սահմանադրութեան հոշակումը որեւէ հարուած է աւելի ազդած է տաճկական պիւրօգրոսիին, և մասնաւորաբար Սուլթան Համիտին վրայ: Մամուլին խստիւ արգիլուած է ո'ւէ ահնարկութիւն ընել այս մասին. արգիլուած է նաեւ գրել Ռուսիոյ ներքին գործերուն, գործադուլներուն, Շուէտ-Նորվեգիոյ բաժանման, Աւստրո-Հունգարական հերձուածին և դեռ ուրիշ այնքան կարեւոր քաղաքական խնդիրներու վրայ: Տաճկաստանի ժողովուրդին ստուար մեծամասնութիւնը՝ ափրող գրաքննական խիստ ու ալլանդակ օրէնքներու շնորհիւ՝ չկարենալով օրը օրին հետեւիլ քաղաքական աշխարհի նորութեանց, մէկ քանի տարիներ վերջ բոլորովին անտեղեակ պիտի ըլլայ աշխարհի

քաղաքական վիճակին: Արդարև, ի՞նչ կարելի է յուսալ ժողովուրդէ մը, որուն համար դեռ եզրկտոսը, Արևելեան Ռումէլին, Կիպրոսը, Կրէտէն եւն. դեռ կը գտնուին Օսմանեան փառապա՛նծ գահուն միահեծան իշխանութեան տակ...:

ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ ՓՈԳՐ-ՀԱՅՔԻ ՄԷՋ

..... 12/25 Սեպտ. 1905

Վերջին մէկ ու կէս ամսուայ ընթացքին մէջ՝ Փոքր Հայքի կողմերը և մանաւանդ ծովեզերքները՝ արտասովոր խոտուածիւն ու հալածանք ձեռք առած է թուրք կառավարութիւնը հայ տարրին վերաբերմամբ:

Ելլողը հայաջինջ Գազանին նենգամիտ հրահանգներուն արդիւնքն են դարձեալ այս նորերեւոյթ հարըստահարութիւններն ալ, որոնց գործադրութեան եղանակը բաւական կը տարբերի անցեալին մէջ տեսնուածներէն:

Գաւառներու մէջ հազիւ արձագանգ գտած էին Համիտին դէմ տեղի ունեցած վերջին մահափորձը և ապա Զմիւռնիոյ ծանօթ միջադէպը, և ահա՛ արտակարգ գրգռումներ ի յայտ եկան իսլամներու մէջ, որոնք հոս ու հոն սկսան ահ ու սարսափ ազդել Հայու-թեան, ու նորէն ամէն կողմէ լսելի եղան ջարդի ու աւարառութեան գրոյցները:

Պօլսէն կամ ուրիշ ո՛րէ տեղէ հասած ամենէն անհիմն ու անստոյգ լուր մը ևեթ՝ բաւական է արդէն շարժման մէջ դնելու իսլամ չարագործները, որոնց վայրագ ու կատաղի ջղաձգութիւնը պահ մը հանդարտած ըլլալ կը թուէր՝ յորմէ հետէ քարուքանդ եղող Սասնոյ տաքնապալից անցքերու այժմէութիւնն անցած էր:

Հերի՛ք է որ նենգամիտ իսլամ մը նպատակաւոր սուտ մը յերիւրէ և հրամցնէ զայն իր հաւատակիցներուն՝ պարզապէս գրգռում յառաջ բերելու համար անոնց մէջ, երկրի չարագործները արդէն իսկ տրամադիր են իսկոյն հաւատալու. ու ընդհուպ տարաձայնութիւնը ծայր կուտայ իրենց մէջ թէ, օրինակ, Հայ Փէտայիներն այսինչ տեղ այնինչ խլրտումն են հաներ լին. — «Ուրեմն պէտք է ջարդենք, փճացնենք ցեղովին այս անհանդարտ ժողովուրդը», կը կրկնեն ամենքը սրելով իրենց ախորժակը, ու կը ջանան պատրուակ մը ստեղծել և ասով հոսեցնել Հայ արիւնը՝ ի յագուրդ իրենց մոլեգնութեան, և աւարել Հայ քրտինքով շահուած ապրանքները՝ ի գոհացումն իրենց ընչաքաղցութեանն ու ազահուրթեան:

Ս... քաղաքին մէջ հրդեհ ծագեր է: — Հայերը պէտք է հեղինակ նկատուին անպատճառ. և թրքական աղբիւրէ մը արտաբերած այսօրինակ տարաձայնութիւն մը քիչ վերջ իբր իրողութիւն կը հռչակուի իսլամներու մէջ, որոնք տեղական ցածհոգի ու հայատեաց պաշտօնեաներու հետ միաբանած՝ քաղաքական դոյն տալ կ'ուզեն այսպիսի միջադէպերու, նպատակաւոր ամբաստանութիւն մը վերագրելով ամբողջ Հայ ժողովուրդին: Եւ սարսափը կը տիրէ դարձեալ անմեղ Հայերու մէջ՝ ի տես իսլամական կատաղութեան:

Կառավարութիւնը կը խորհի Մուհամմէտի ծառաներուն տրամադրութիւնը միշտ լարուած պահել դէպի Երկրի Հայութիւնը, զոր այսպէս երբեմն ահ ու սարսափով, երբեմն սիւթէմաթիք հարստահարութիւններով փճացնել կ'ուզէ արդէն:

Վերոյիշեալ քաղաքին մէջ Պօլսէն տարագրուած խեղճ ու աղքատիկ Հայ մը՝ մասնաւոր խնդրանքի մը համար կը դիմէ պետական կարեւոր պաշտօնեայի մը,

որ առանց բառ մը իսկ մտիկ ընելու զժրաղէ Հայուն լալագին տրտունջին, կ'ըսէ. «Քեաֆի՛ր էրմէնի, խընզը՛ր, տահա սէօյլիւօ՛րմուսուն, պիլմիօ՛րմուսուն քի հէօքիւմէթ սիզին քէօքիւնիզի իւզմէք, սիզին պու միւլքտէ հսէրինիզի պիլէ պրագմամագ իսթէյօր, տէ՛ֆօլ, շիմտի թէփէլէրիմ սէնի»... Ահա՛ պզտիկ նմոյշ մը այն անիրաւ նախատինքներէն՝ որոնց նմանները միշտ ու ամէն տեղ հրապարակաւ կը ժայթքեն հայատեաց իսլամ պաշտօնեաներէ:

Քանի մը հայ բեռնակիրներ, որոնք հայ վաճառականներու գործի մէջ կ'աշխատէին, օր մը նախատալից ու սպառնական խօսքեր կը լսեն լազ հացագործէ մը որ, կ'երևի, իր ուրիշ կրօնակիցներէն աւելի կարճամիտ գտնուած է և յայտարարած՝ թէ Սուլթանին գահակալութեան տարեգարձին օրը հայերը պիտի ջարդուին եւն: Այս սպառնալիքէն սարսափահար՝ հայ բեռնակիրները իրենց սենեակը կը քաշուին այդ պաշտօնական աղմկալից հանդէսին (տօնամա) օրը, և երբ պատահապէս սենեակին դուռը կը զարնէ դրացի աղդեցիկ լազ մը՝ կը վարանին դուռը բանալու և պարզմտօրէն կը պարզեն այդ վերջին լազին՝ թէ ի՞նչ բանէ շարժեալ սենեակին դուռը գոցած են՝ պատմելով վերը յիշուած հացագործին սպառնալիքը: Շատ չանցնիր, խեղճ բեռնակիրները կը ձերբակալուին ամբաստանուելով իբր խռովարար, մինչդեռ գործը բացայայտ է՝ թէ խեղճերը վախցած են պարզապէս և լիտի կառավարութիւնը, առանց անգամ մը հարցաքննելու իսկ այդ ջարդի գրոյցը հրապարակ նետող լազ հացագործը, կը բանտարկէ և հուսկ ապա հսկողութեան տակ իրենց բնագաւառները կ'աքսորէ 12 անմեղ ու աղքատիկ հայ-գործաւորներ, որոնք հարցաքննութեան պահուն չէին անսացած թուրք պաշտօնեաներու թեւադրութեանց, ըստ որում հայ վաճառականներու կ'ուզէին վերագրել այս տարաձայնութիւնները:

Հայ բեռնակիրները աքսորելուն մէջ կառավարութիւնը երկու ծրագիր միանգամայն կ'իրագործէ. նախ՝ փճացնել հայերը նիւթապէս՝ թոյլ չտալով որ քիչ մը հանգիստ գտնեն, երկրորդ՝ ասպարէզ տալ թուրք և քուրդ բեռնակիրներու, որոնց առիթ չէին տար հայ գործաւորները՝ չնորհիւ իրենց հաւատարմութեան ու աշխատասիրութեան:

Միևնոյն քաղաքին մէջ կառավարութիւնը աւելի յառաջ տանելու կը ձգտի իր հետապնդումներն ու հաւածանքը՝ չնորհիւ քանի մը վատ ու թրքամոլ հայերու գաղտնի թեւադրութեանց: Թաղերու մէջ բնակող պանդուխտ ու ամուրի հայերու անունները կ'արձանագրեն և զրոյց կը շրջի թէ այս կարգի երիտասարդները իրենց տեղերը աքսորելու թաքուն նպատակ մը ունի կառավարութիւնը:

Բոլոր հայ բեռնակիրները մէկիկ մէկիկ կառավարատուն կանչուած ու իրենց անունները արձանագրուած են. մարդու լի 15 ական զուրուշ անանուն տուրք մըն այ սահմանած ու գանձելու վրայ են:

* * *

Ասդին, Հայոց Առաջնորդը՝ որուն բովանդակ արժանիքը իր շողոքորթ լեզուին ու փառաւոր մօրուքին մէջ կը կայանայ, բոլորովին անտարբեր կը մնայ իր կոչումին, և աւերեւոյթ ճիգ մը իսկ ցոյց չի տար կառավարական հալածանքին զոհ գացող տարաբաղ, չքաւոր ու անմեղ հայերուն իրաւունքները պաշտպանելու համար: Արդէն հայ կղերականները, իրաց ատեսլ յարգելի աննշան փոքրամասնութենէ մը, ո՛ր մէկ տեղ, և ո՞ր մէկ պարագայի մէջ խղճամտութիւնն

ուներեցած են պաշտպանելու աղագային շահերը — գէթ արդի քաղաքական հանգամանքներուն ներած ուղի-մանին մէջ — տխմարութիւն պիտի ըլլար ուրեմն աղ-գօգուտ ջանքեր սպասել Ս... քաղաքին վաւաշտ ու անկորով, թոյլ ու շահամոլ եպիսկոպոսէն, որուն ան-ցեալին անբարոյական արարքները գէթ Արտասահմանի մէջ ապրող հայերուն ծանօթ իրողութիւններ են, փոյթ չէ թէ երկրի ժողովուրդը անգիտակ ըլլայ անոր ինկած բարքերուն, հոգ չէ թէ Աղդ. Պատրիարքարան ալ իր պաշտպանութեան թեւերը տարածէ՝ հայ կղզե-րականութեան պատիւն աղարատող այս կարգի անար-ժաններուն... Բայց, ի՞նչ կ'ըսեմ, հայութեան գի-տակից մասին ծանօթ չե՞ն միթէ այն նկատումներն ու դժուած հռչակները, որոնց համեմատ կը տնօրինէ Օր-մանդատէ պատրիարքն իր գերիշխանութեան ենթակայ աղդ. ընդհանուր համայնքներու Առաջնորդական ու կրօնական գործերը. քանզի պատրիարքական գլխա-ւոր կոչումը իր ոչ-բարոյական արարքներովը չընե-մացնող Մաղաքիա մըն ալ, Սրբազանի ղիմակին տակ պարտկելու համար իր ներքին ապականութիւնն էր, պէտք ունի անկասկած չքմեղացնելու այն եպիսկոպոս-ները, որոնց մէջ պահուած թաքուն համաձայնութեան նպատակն է ապահովել իրենց ազգեցութիւնը հայ-ժո-ղովուրդին վրայ, ու ասոնք ամէնքը, թէ և միշտ իրա-րու նախանձու ու գիրար հալածող, կը միաբանին, սա-կայն, ամէն անգամ որ աշխարհական դասակարգին կողմէ փորձեր ըլլան կղերներու ծանր լուծը թօթուե-լու։ Ահա՛ թէ ո՛րն է միաբանութեան գաղտնիքը այժմու կղերականներուն, անպատկառ եպիսկոպոսնե-րուն՝ որոնցմէ շատերը կրնանք մատնանշել պոլսական հասարակատուններու հեշտասիրական մոլութեանց են-թակայ իրենց բարքերովը, և որոնք՝ իրենց ալեւորու-թենէն ալ չեն խախտի ու դաւառներու ընտանեկան սրբութիւնն ու համեմատութիւնն ալ եղծանելու կը նը-կըրարին հոս ու հոն...։ Ասդին Աշտ Սրբազան մը, անդին Արիստակէս Վանքեան մը, այլուր ասոնց ամ-բարիչաւ նմանները, ու՛ ամէնուն «քար զայթակղու-թեան»ը՝ Բարթողիմէոս Զամչեան, ամե՛նքն ալ Սրբա-զա՛ն (՝.՝.՝) զայթակղեցուցիչ օրինակներ կը հան-գիտանան աստիճանով իրենցմէ փոքր կղերներուն և պատու հաս կ'ըլլան հայութեան գլխուն. ու այսօր այդ պատուհաններուն մէջ, հայրենակիցներ, մեր անհեռատես ժողովուրդը չի նշմարեր դեռ այն նենգա-միտ համաձայնութիւնը, որու նմանը՝ քաղաքականա-պէս՝ Սուլթանին ու իր պաշտօնէից մէջ գոյութիւն ունի։

Կը ներէք, յարգելի ընթերցողներ, որ այսպէս նիւթէն չեղելով կղերներու արարքին վրայ ծանրացայ, նպատակս էր ճանչցնել մեր ազգայիններուն թէ՛ «Տգրուկները Հայաստանի մէջ» խորագրով իր յօդուածին մէջ՝ «Շահէն» մոռցած էր յիշատակել Տգրուկնե-րու զլխաւորները, անարժան կղերները, որոնք թուր-քէն ու քիւրտէն ոչ նուազ կը կեղեքեն հայ ժողովուր-դը և ամենէն վտանգաւոր ու թունաւորիչ Տգրուկներն են Հայ-Արիւնին։

290ն

* * *

Ընդհանուր կոտորածի սպառնալիքը միշտ առկաի կը մնայ դաւառի հայ բնակչութեան գլխուն։ Իսկ մասնակի չարագործութիւններն ու սպաննութիւննե-րը կը շարունակուին։ Ասոնցմէ մէկ քանիները կ'ար-ձանագրենք հոս մեզ հասած նորագոյն ու վաւերական տեղեկագրերէ քաղելով։

ՍԵՐԱՍՏԻԱՅԷՆ 4-5 ժամ հեռաւորութեամբ գիւղի մը մօտ պատահեցաւ քանի մը ամիս առաջ հետեւեալ դէպքը։— Կիւրիւնցի Մրմրեան անուն հայը մօտակայ գիւղ մը գացած էր ապրանք ծախելու։ Հոն մէկ քա-նի քիւրտեր՝ դրդուած իրենց մեծէն, որ Մրմրեանի հետ թշնամացած էր, դայն կողոպտելէ յետոյ ուղած էին սպաննել, բայց շնորհիւ ուրիշ քիւրտի մը, որ զինքը պահած ու գիշերանց դաղտնի գիւղէն փախցու-ցած էր, Մրմրեան ողջ մնաց։ Այս դէպքէն ժամանակ մը վերջ, Մրմրեանի տղան, Սիսակը, իր մէկ աղգա-կանին հետ միւսնոյն գիւղը կ'երթայ առևտուր ընելու։ Հոն մէկ քանի օր մնալէ և իրենց գործը տեսնալէ յե-տոյ, գիւղէն կը մեկնին։ Բայց հաղիւ թէ ժամուան մը ճամբայ գացած էին՝ երբ երեք զինեալ քիւրտեր կը պաշարեն դանոնք և կը սպառնան զիրենք սպաննել՝ եթէ փախչին։ Երկու անգէն հայերը կանգ կ'առնեն ստիպեալ։ Քիւրտերը կը մօտենան, և անոնց բոլոր ունեցածը կողոպտելէ վերջ՝ թող կուտան զիրենք։ Խեղճերը՝ գոնէ կեանքերնին խնայուած ըլլալուն գոհ՝ դէպի քաղաք ճամբանին կը շարունակեն։ Բայց քիւր-տերը նոյն միջոցին կ'անդրադառնան թէ անոնք քա-ղաք հասնելուն պէս՝ կառավարութեան լուր տալով՝ մի գուցէ զիրենք ձերբակալել տան՝ կ'որոշեն երկուքն ալ սպաննել։ Այս նպատակով՝ կը պոռան անոնց ե-տեւէն, որպէսզի դառնան ու իրենց դրամներն ու ապ-րանքները ետ առնեն։ Սիսակը անոնց խօսքերէն խաբ-ւելով ետ կը դառնայ, իսկ իր աղգականը՝ գուշակե-լով անոնց նենգ զիտումը՝ կը շարունակէ փախչիլ։ Սիսակը՝ քիւրտերուն քով հասնելուն պէս՝ կը բռնեն դայն ու ճամբէն դուրս ամայի տեղ մը տանելով՝ ա-նոր գլուխը, բազուկները, ոտքերը կը կտրեն, աչքերը կը փորեն, ու բոլոր այդ կարուած անդամները շորս կողմ ցիրուցան նետելէն ետք, կը հեռանան։

Իր ազգականը՝ քաղաք հասնելուն պէս՝ եղելու-թիւնը կառավարութեան իմացուց, ոստիկան-գինուոր-ներ զրկուեցան ոճիրը գործուած վայրը, ուր Սիսակի յօշոտուած անդամները գտնուեցան և հաւաքուելով բերուեցան ու Առաջնորդարանին յանձնուեցան։

Այս դէպքը մեծ յուզում յառաջ բերաւ քաղաքի հայ բնակչութեան մէջ։ Յաջորդ օրը ոճրագործները ձերբակալուեցան ու 15 տկան տարի բանտարկութեան դատապարտուեցան։ Բայց առաջին անգամը պիտի չըլլար՝ եթէ 15 ամիսը չանցած բանտին դռները բաց գտնէին անոնք իրենց առջև։

«Armenia»ի Հոկտեմբերի թիւին մէջ կը գտնենք Սամսոնի հայերէն Պոլսոյ Անգլիական դեսպանին ուղղը-ւած հետեւեալ աղերսագիրը.

Նորին Բարձրապատուութեան

Կ. Պոլսոյ Դեսպանին Մեծն-Բրիտանիոյ

Տէ՛ր,

Ներկայիւ համարձակութիւնը կունենանք ի դիմաց Սամսոնի հայ ժողովրդեան ղիմում ընել յոսս Զեր Բարձրապատուութեան և պարզել մեր հետեւեալ արը-տունջներն ու ցաւերը.

Վերջին քանի մը շարժումն ընթացքին Սամսոն երկու անգամ հրդեհ պատահեցաւ. ասոնցմէ առաջինը որպէս թէ հայ խոհարարի մը խանութէն ծագած ըլ-լայ, թէ և այս պարագան տակաւին չէ հաստատուած և միւս կողմէ հաստատուողներ ալ կան թէ այդ խոհա-րարին մօտը գտնուած խլամի մը խանութէն ծագած է. բայց որովհետեւ անգամ մը տեղական թիւրք խու-ժանը և կառավարական պաշտօնէի թիւրք խնդիրը հայուն ուղեցին վերագրել՝ այլևս ոչ ոք կրցաւ հա-մարձակիլ վկայելու համար թէ հրդեհին ծագումը ո՛չ

Թէ հայու, այլ ընդհակառակը իսլամի մը խանութէն է: Մէկդի թողլով այս պարագան՝ յորում ամբաստանութիւնը որու շուրջ ալ դառնայ՝ տեղական կառավարութեան պարտականութիւնն էր յանցաւորը գտնել և պատժել առանց ազգի և կրօնքի խտիր դնելու, պարագայը զգանք մատնանշել թէ ի՞նչ մեծ չափազանցութիւն ու անիրաւում գործեց տեղական կառավարութիւնը, մի այսպիսի արարք՝ որուն թուրք կամ հայ անհատի մը գործած ըլլալը բացայայտ է՝ վերագրելով քաղաքական դիտումի մը և ամբաստանելով առ այս մի ամբողջ հասարակութիւն, հայ ժողովուրդը: Ընդունելով պահ մը՝ թէ այս արարքին հեղինակը հայ անհատ մը լինի՝ կառավարութեան պարտքն էր պատժել լոկ այդ անհատը և թոյլ չի տալ որ իսլամ հասարակութիւնը՝ այս առթիւ՝ թշնամական նախատինքներ ու սպառնալիքներ տեղացնէ մի ամբողջ ժողովուրդի: Հըրդեհին յաջորդ օրէն սկսեալ իսլամներուն մէջ սկսաւ տիրել սոսկալի գրգռում մը դէպի հայ ժողովուրդը, զոր կ'ամբաստանէին նոյն իսկ հեռագիրներ տեղացնելով Պոլիս՝ թէ «Հայերը մեր տունը տեղը այրեցին և մեզ մոխիրի վրայ նստեցուցին ելն»: Միւս կողմէ կարգ մը իսլամներ ալ իրենց բնական թաղերէն ըսպառնալիքներու տարափով ու թշնամական նախատինքներով սկսան հանել հայերը ըսելով. «Ձեզի վստահութիւն չունինք, դուք դիտմամբ կրակ կը ձգէք իսլամական շէնքերու մէջ ելն»:

Մի քանի օր վերջ հայոց թաղին մէջ, յանկարծ, գիշեր ատեն ծագեցաւ հրդեհ մը, որ ամբողջ հայ-թաղը այրելու լափելու վտանգը կը սպառնար, բայց չընդհատուած ժողովրդական օգնութեամբ, միայն մէկ տուն այրուելով հրդեհին առաջը առնուեցաւ: Այս երկրորդ հրդեհը կանխամտածութեամբ քանի մը անծանօթ իսլամներու կողմէ ձգուած ըլլալը և նոյն գիշերը ուրիշ քանի մը հայ տուններու վրայ ալ միեւնոյն կարգի թշնամական փորձեր տեղի ունենալը հաստատող բաւական զօրաւոր փաստեր կան, սակայն և այնպէս տեղական կառավարութիւնը բնա՛ւ մտիկ չընելով և հաւատք չընծայելով հայոց վկայութիւններուն, ո՛չ միայն չուզեց հետապնդիլ յանցաւորները գտնելու, այլ նոյնիսկ բոլորովին անմեղ մէկ քանի հայեր — պատուաւոր անձեր — բանտարկեց ու հարցաքննութեան ենթարկեց մէկ քանի օր:

Այս հրդեհներէն քիչ վերջ, արձագանգ գտաւ հոս իզմիր քաղաքին մէջ պատահած միջադէպի մը տարածայնութիւնը. ահա՛ ինչ որ աւելի սասակացուց իսլամ մոլեռանդներու հայատեցութիւնն ու գրգռումը, այնպէս որ բացէ ի բաց ջարդելու, թալլելու խօսքեր ու սպառնալիքներ կը լսուին իսլամ շարագործներու բերաններէն:

Իսլամ խուժանին այս միեւնոյն արամադրութիւնը հետզհետէ սկսած է աճիլ ու ընդլայնիլ՝ բացի Սամսոնէ՛ն առ ներքին հայաբնակ գաւառներու մէջ ալ, ըստ որում հիմակուրէն մեծ ահ ու սարսափի մէջ է հայութիւնը և ժողովրդական գաղտնի դիմումներ կ'ըլլան, որպէսզի օր առաջ, ժամ առաջ մեր այս տաղնապալի կացութիւնը պարզենք առ Ձերդ Բարձրագոյն տուութեան:

Մասնաւորելով մեր աղերսանքը՝ Սամսոնի հայ բնակչութեան կացութեան դարմանը խնդրելու, չափազանցութիւն չէ երբեք, Բարձրագոյն Տէր, թէ իրաւամբ երկիւղալի կացութեան մը մէջ կը գտնուինք այժմ Սամսոնի հայերս գիշեր ու ցորեկ: Մէկ կողմէ

կեանքի վտանգը կայ մեր գլխուն վերեւ սպառնական, միւս կողմէ հայ տունները հրդեհելու բազմատեսակ փորձեր կ'ընեն իսլամ շանագործներ. քանիցս հայ տուններու մօտէն, հոս ու հոն, գտնուեցան դիւրավառ նիւթեր և հրձգութեան յատուկ իւղտուած լաթեր, զորոնք գետոզող կարգ մը իսլամ տղաքներ տեսանք, որոնք կը փախչէին: Այս բոլոր երևոյթները և հոս ու հոն տաճիկ աղբիւրներէն լսուած զանազան շշուկները, բաւական են հաստատելու՝ թէ իսլամ խուժանը և մանաւնդ «լազ գայլագճիներու համբաւաւոր դասակարգը կարծես թէ ուխտած են և մոլեգնաբար որոշած՝ ուշ կամ կանուխ այրել բնաջինջ ընել հայ թաղը և մանաւնդ ջարդել ու թալլել հայութիւնը, ու այս բանին համար լոկ պատրուակ մը կը փնտռեն:

Տեղւոյս Միւթէսարըֆը՝ արդէն իսկ ծանօթ ու համբաւաւոր Եօզլատի մէջ իր հայատեաց արարքներովն ու մոլեռանդութեամբը՝ շատ թոյլ կը գտնուի և հեռի է պաշտպանել ժողովուրդին կեանքը, պատիւն ու ինչքը: Իր նախորդին օրով թուրք շարագործներ համարձակութիւն չէին կրնար գտնել իրենց ուզածը ընելու, իսկ հիմա՝ այս կառավարչին օրով՝ աստիճանաբար փոխուեցան թուրք ժողովուրդին ձգտումներն ու ըմբռնումները և նոյնիսկ պետական ստորագոյս պաշտօնեաներու ընթացքը: Հայ ժողովուրդը ամենևին վստահ չէ, թէ Միւթէսարըֆը պիտի ուզէ կամ պիտի կրնայ առաջը առնել ուէ՛ ծանր միջադէպի՝ բաւական է որ թուրք շարագործներ յանդգնութիւնն ունենան երևան բերել այս կարգի մի դէպք:

Հայոցս տեղւոյս առաջնորդը, իր պաշտօնին տնդիտակ, թոյլ ու անկարող կղեր մը, հեռու է մտածելէ իր ժողովուրդին վիճակին և գէթ դիմումներ ընել տեղական կառավարութեան կամ հիւպատոսներուն իրերու այս վտանգաւոր դրութեան առաջը առնելու համար:

Հիւպատոսները, որոնցմէ կարեւոր մէկ քանինները երկար տարիներէ ի վեր կը պաշտօնավարեն հոս՝ առանց անձամբ տեսնելու իր հանուր կոտորածները յիշեցնող ուէ՛ արհաւիրակ միջադէպ, տեղական թուրք պաշտօնէութեան հետ իրենց մշակած յարաբերութիւններէն զգալիօրէն ազդուած են և միտնում տեսակ մը անտարբերութեան մէջ, ըստ որում խորունկ ուշադրութիւն մը չեն դարձնել թէ ի՞նչ կ'անցնի կը դառնայ իրենց շուրջը և ի՞նչ պարտականութիւններ ունին իրենք, իրենք քաղաքակիրթ ու քրիստոնեայ պետութիւններու ներկայացուցիչներ, իրենց պաշտօնավարած տեղերու քրիստոնեայ հասարակութեանց ու մատուորապէս մշտահալած հայ ցեղին կեանքն ու պատիւը պաշտպանելու տեսակէտով: Հիւպատոսներ ալ կան որոնք հեռի են ակնարկ մը իսկ դարձնելէ այս կարգի երևոյթներու և ժողովրդական յուզումներու, և որոնք աւելի իրենց կամ իրենց հպատակներուն անտեսական շահերը կը խորհին քան ուրիշ ոչ մէկ անցուդարձի վրայ:

Արդէն հայ ժողովուրդին մէջ, ցաւ է ըսել թէ, կը պոկուի հեղինակաւոր ու զիրքի տէր, խելացի ու զարգացած այնպիսի անձնաւորութիւն մը՝ որ կարենար նշանակելի դեր մը կատարել ի պահպանութիւն ժողովրդական իրաւունքներու: Այսպիսի անձնաւորութեանց պակասը, սակայն, հայ ժողովուրդին անընդունակութեան արդիւնքը չէ, այլ գլխաւորաբար բնական հետեանքը այնպիսի թշնամանքներու, ըստ որում տիրող կառավարութեան գլխաւոր պաշտօնէութեան:

Թիւերը անմիջապէս կը վնասէ, նեղութիւններու կ'ենթարկէ, եթէ ուէ հայ իրաւունք մը պաշտպանելու յանդգնի և կամ Առաջնորդարանի գործերուն մէջ արդարացի ձայն մը բարձրացնել ուզէ: Մէկէ աւելի օրինակներ կրնանք տալ՝ եթէ հարկ ըլլայ՝ ապացուցանել թէ ինչ է թիւրք կառավարութեան պաշտօնականներուն ընթացքը դէպի հայ ունեորները և զարգացածները, որոնցմէ առաջիններէն մեծաքանակ կաշառքներ կորզելով և վերջիններուն «Դուք յեղափոխականներ էք» ի նման գրպարտութիւններ ընելով, չեն թողուր որ ազգին մէջ իրաւունք ու ճշմարտութիւն պաշտպանելու կարող անհատ մը իսկ գոյութիւն ունենայ:

Կը թախանձենք, Բարձրապատիւ Տէր, որ բարեհաճիք հայ ժողովուրդին հոս և գրեթէ ամէն տեղ ունեցած վտանգաւոր ու անձկալի կացութեան վրայ գործադիր ակնարկ մը դարձնել և յանուն մարդկութեան ու քրիստոնէութեան դիմել այն ազգու միջոցներուն, որոնց շնորհիւ կեդրոնական կառավարութիւնը ստիպուի անմիջական հրահանգներ տալ Սամսոնի անդալան կառավարութեան, որպէսզի այս վերջինը առաջը առնէ հայ ժողովուրդին դէմ լարուած թշնամութեան:

Որով կը մնանք ընդ միշտ երախտապարտ առ մեծ պետութիւնն Բրիտանիոյ և առ Ձերդ Բարձրապատիւութիւն:

ՔԱՂԱՔԱՊԱՆ

Եթէ խաղ մը չէ որ կը խաղայ Սուլթանը, կամ եթէ խաղ մը չէ՝ զոր եւրոպական պետութիւնները իրարու դէմ կը խաղան ձեռքի տակէ՝ այն ատեն պէտք է հաւատանք որ Ապաիւլ Համիտ, ինչպէս կը հաղորդեն վերջին հեռագիրները, ընդունած է Մակեդոնիայ ելեմուտքի քօնդրօլի մասին՝ եւրոպական պետութիւններու ներկայացուցած ծրագիրը, քանի մը փոփոխութիւններով, որոնք ո'ւէ շափով արգելք չեն ըլլար ծրագրին արդիւնաւորականութեան: Դիւրին չէ, անշուշտ, մէկ անգամէն հաւատալ ու համոզուիլ, թէ Սուլթանը անկեղծօրէն բռնադատուած ըլլայ ընդունելու այդ ծրագիրը և կամ երես վերապահած չըլլայ, իր կողմէն առաջարկուած փոփոխութիւններուն մէջ՝ իրաւունք մը, որով պիտի կարենայ ձգձգել, արգելել այդ ծրագիրը և կամ չի թողուլ որ անկառունեան իր անմիջական, իր թեթեւեղ ու միտքարար արդիւնքներն, որոնք՝ ինչ շափով ու ինչ ձեռքով որ երեւան դան՝ թուրք անիրաւութեան կեանքը կարճըցնող՝ արիւնի քամուած կաթիլներ պիտի ըլլան միշտ: Ասոր համար դժուար է հաւատալ թէ Սուլթանը՝ առանց յետադարձ միտքերու, տեղի տուած ըլլայ: Իսլամութեան ներկայ վիճակը, համիրլամական գաղափարներու վերարձարմունքն ու անոնց շափով մը գործադրումը, Շինասիական վարդապետութիւններ, որոնք իսլամութիւնը վարող քաղաքական — կրօնական բարձր շրջանակները ներսէնիւր թափանցած են, զօրութեամբ կասկածը կը ներշնչեն թէ Ապաիւլ Համիտ պիտի հաւանի զիրաւ տեղի տալ: Անկա չի կրնար հանդուրժել որ իր գերիշխանութեան չէնքը խախտի, կոտորի և աստիճանական փոխզուժին ենթարկուի՝ քըրիստոնեայ, այսինքն «կեալուս» զիւանազիտութեան հնարքներուն ու հարուածներուն տակ և թէ

զայն կործանողը չըլլայ՝ թափուած քրիստոնեայ արիւնին հեղեղը...

Այս մասին Լօնտըն «Սփէքթէյթըր» հետեւալը կը գրէ ուշագրաւ խմբագրական յօդուածի մը մէջ. «Թուրք մեծամեծները գիտեն, թէ ուշ կամ կանուխ ստիպուած են կռուիլ կամ զէպի Ասիա նահանջել: Անոնք մարդիկ են որ՝ բնութեամբ կամ կրօնական համոզմամբ՝ կը մղուին կռուիլը նախադատել: Անոնք երբէք բոլորովին չեն լքաներ այն գաղափր յոյսը՝ թէ նախախնամութիւնը կրնայ իրենց կողմը բռնել կամ իրենց գաղափր համոզումը՝ թէ պարտականութիւն մըն է, կռիւ յայտարարելով, հասկնալ թէ ինչ է Բարձրեալին յայտնի որոշումը:»

Միւս կողմէ Եւրոպա՝ խաբուած թէ ոչ՝ լրջօրէն ձեռք առած կ'երեւի Մակեդոնական քօնդրօլի հարցը. նոյնիսկ Գերմանիա փափաքող է որ Թուրքիոյ եւրոպական վերջնականութիւններուն մէջ կարգ և օրէնք հաստատուի: Պետութիւնները, այսքան առաջ երթալէ վերջ, չեն կրնար՝ անշուշտ՝ առանց իրենց հմայքը ջախջախած ըլլալու՝ նահանջել իրենց դիրքէն:

Եթէ Սուլթանը ընդդիմանայ, ինչ որ անկարելի չէ, կամ եթէ դժուարութիւններ հանէ քօնդրօլի ծրագրին դէմ, ինչ որ շատ հաւանական է, այն ատեն ակներեւ է որ Պալքաններու մէջ խռովութիւններ, և նոյնիսկ Պուլկարօ-Թուրք պատերազմ մը, գրեթէ անխուսափելի կը դառնան: Ֆէրիսնան իշխանի եւրոպական դաշինքներու մօտ այցելութիւնը սերտօրէն կապուած է Մակեդոնական խնդրոյն: Ինչ որ ըլլայ, սակայն, Պետութիւններու տեսութիւնը Պուլկարօ-Թուրք պատերազմի մը մասին, Թուրքերը պիտի չուզեն առանց արիւն թափելու զլուխ ծռել կեանքաւորուն և ձեռքէ հանել իրենց տիրապետած երկիրներէն մէկը: «Անոնցմէ լաւագոյնները, կը գրէ նորէն «Spectator», փոխանակ ջարդի սկսելու, ցնծութեամբ պիտի քալեն Սօֆիայի վրայ և կատարեալ յեղաշրջում մը յառաջ պիտի բերեն: Եթէ Պուլկար Բանակը՝ որ 250,000 բացառապէս տոկուն և լուս մարդուած մարդերէ կը բաղկանայ՝ շահի առաջին մեծ ճակատամարտը, Պուլիս պէտք է իյնայ, և անոր ապագային հարցը կրնայ եւրոպական պատերազմ մը գրգռել: Իսկ եթէ, ինչ որ աւելի հաւանական է, Թուրքերուն ժառանգական մարտափրական հանձարը յաղթանակէ, այն ատեն Ռուսիա՝ հակառակ իր ներքին յեղափոխութեան և Աւստրիա՝ հակառակ իր ցեղային խռովութիւններուն, պիտի չի կրնան՝ միջամտութեան այդքան զըրգընչ հրաւէր մը անտեսել: Հարկ անհրաժեշտ պիտի ըլլայ, ինչպէս ամէն մարդ կը մտածէ արդէն, որ եւրոպական Թուրքիոյ ճակատագիրը վերջնականապէս որոշուի: Արեւելեան Եւրոպա չի կրնար անսահմանօրէն տեւել արիւնահեղ խառնաշփոթութիւններու այս շաղապատումին մէջ:»

Թղթակցութիւն, դրամ, և ընդդէմ հետեւալ հասցեով.

To The Editor of "HENTCHAK",

P. O. Box, 1731 Boston, Mass., U. S. A.